

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Стаття присвячена проблемі визначення соціального інтелекту у вітчизняній та закордонній психології. Представлено теоретико-аналітичний огляд основних підходів до визначення соціального інтелекту.

Ключові слова: соціальний інтелект, соціальна адаптація, когнітивні функції, соціальна взаємодія, комунікативна компетенція.

Аналіз вікових особливостей розвитку соціального інтелекту, характеру впливу соціально-інтелектуальних якостей на формування особистості, розробка системи психолого-педагогічних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для розвитку соціального інтелекту, є одним з важливих та актуальних завдань вікової та педагогічної психології.

Соціальний інтелект у закордонній психології розглядається як інтелектуальна здатність, що визначає успішність спілкування та соціальної адаптації (Г. Айзенк, Дж. Гілфорд, Н. Кэнтор, Г. Олпорт), забезпечує успішну взаємодію між людьми (Р. Стернберг) і має основну функцію прогнозування поведінки (Е. Торндайк), як група ментальних здібностей, пов'язаних з обробкою соціальної інформації (М. Тисак, М. Форд). Вітчизняні автори визначають соціальний інтелект як здатність розуміти самого себе та інших (Ю.М. Ємельянов), практичний розум (Л.І. Уманський, М.О. Холодна). Структура соціального інтелекту розглядається в дослідженнях В.М. Куніциної, Д.В. Ушакова, А.Л. Южанінової та інших.

Успішність досліджень соціального інтелекту, можливість проникнення в сутність соціального інтелекту як психологічного явища залежить, у першу чергу, від визначення самого предмета вивчення. Унікальність феномена соціального інтелекту потребує визначення, яке могло б об'єднати всю сукупність його проявів і ознак.

Метою цієї статті є теоретичний аналіз основних підходів до визначення соціального інтелекту в закордонній та вітчизняній психології.

Термін "соціальний інтелект" у психології був запропонований Е. Торндайком для позначення далекоглядності в міжособистісних стосунках. Він розглядав соціальний інтелект як специфічну, пізнавальну здібність, яка забезпечує успішну взаємодію між людьми та має основну функцію прогнозування поведінки. Розглядаючи термін "соціальний інтелект", Е. Торндайк стверджував, що він існує окремо від звичайного інтелекту [19]. Г. Олпорт розглядав соціальний інтелект як якість, яка більше пов'язана з поведінковими уміннями, що забезпечують соціальне пристосування, ніж з пізнавальною діяльністю [10]. У науковій літературі можна зустріти отождолення соціального інтелекту з деякими пізнавальними процесами. Так, Г.Ю. Айзенк соціальний інтелект визначав як здатність індивіда застосовувати загальні інтелектуальні здібності з метою адаптації до вимог суспільства [2].

Дж. Гілфорд визначав соціальний інтелект як інтегральну, інтелектуальну здатність, яка визначає успішність спілкування та соціальної адаптації [17]. Продовжуючи ідеї Дж. Гілфорда, М. Форд та М. Тисак наголошували, що соціальний інтелект являє собою узгоджену групу ментальних здібностей, пов'язаних з обробкою соціальної інформації [16].

Соціальний інтелект до області взаємодії інтелекту з навколишнім світом відносить і Р. Стернберг. На його думку, це розумове керівництво поведінкою, що служить цілям забезпечення взаємин індивіда і навколишнього середовища. Р. Стернберг, розвиваючи інвестиційну теорію креативності, твердив, що творча особистість відрізняється здатністю інвестувати свої сили в ідеї для того, щоб їх розвинути і втілити в життя. Крім того Р. Стернберг підкреслював, що імпліцитне навчання (навчання через дію) є розрізнявальним критерієм між академічним та практичним (соціальним) інтелектом. В основі соціального інтелекту, за Р. Стернбергом, лежить неявне знання, яке виникає з практики реальної взаємодії людини зі світом [18].

Т. Бьюзен визначає соціальний інтелект як показник того, якою мірою людина здатна спілкуватися з іншими людьми і розглядає його в контексті широкого діапазону різних навичок та вмінь [6]. До числа складових, які характеризують людину з розвинутим соціальним інтелектом, відноситься вміння слухати людей, вести бесіду в різних суспільних ситуаціях, "продавати" себе та свої ідеї, виходити з "незручних" ситуацій, установлювати та підтримувати добрі стосунки з людьми, виокремлюватися із натовпу, наявність позитивної психологічної установки по відношенню до інших та самого себе.

О.Б. Чеснокова, розглядаючи різні підходи до вивчення соціального інтелекту, дійшла висновку, що соціальний інтелект – це здібність до виокремлення суттєвих характеристик комунікативної ситуації та здатність намічати можливі шляхи свідомого опосередкованого впливу на комунікативні наміри інших людей з метою досягнення своїх або загальних, предметних або комунікативних цілей [14]. О.О. Бодальов визначає соціальний інтелект людини як її інтегративні соціально-пізнавальні властивості, а також сукупність інших психологічних утворень, що забезпечують успішність спілкування [5]. М.О. Холодна визначають соціальний інтелект як практичний розум [13].

У дослідженні Ю.М. Ємельянова сутність соціального інтелекту визначається як здатність розуміти самого себе, а також інших людей, їхні взаємини, а також прогнозувати міжособистісні події. Автор позначає цим терміном соціально-гностичний потенціал людини. На його думку, сферу можливостей суб'єкт-суб'єктного пізнання індивіда можна назвати його соціальним інтелектом. В основі соціального інтелекту, на думку Ю.М. Ємельянова, лежить певна специфіка мисленневих процесів, афективного реагування та соціального досвіду індивіда. Ним виділяються такі основні функції соціального інтелекту як адаптивна, пізнавальна, прогностична, регулятивна, комунікативна [8].

Про доцільність виокремлення соціального компонента із загальної системи пізнавальних здібностей особистості свідчать дослідження С.С. Белової [4] та Д.В. Ушакова [12], в яких було встановлено, що соціальний інтелект слабо пов'язаний із оцінками загального інтелекту. Д.В. Ушаков, ґрунтуючись на проведених ним дослідженнях, виділив

наступні положення, на основі яких може бути здійснена інтеграція знань про соціальний інтелект у загальну теорію інтелекту.

1. Соціальний інтелект – пізнавальна здібність, що виступає одним з видів інтелекту та підкорюється його загальним законамірностям. Соціальний інтелект регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів (людини як партнера у спілкуванні, групи людей). До процесів, що лежать в основі соціального інтелекту, належать соціальна сенситивність, соціальна перцепція, соціальна пам'ять, соціальне мислення.

2. Умови середовища формування соціального інтелекту головним чином зумовлені комунікативними особливостями людей. Ця характеристика соціального інтелекту виступає причиною його невисоких кореляцій з іншими видами інтелекту та наявністю зв'язків з особистісними особливостями.

3. Характерних особливостей соціальному інтелекту надають репрезентативні системи, які складають його основу: поєднання вербальної та невербальної (інтуїтивної) репрезентації [12].

У межах структурно-динамічної концепції, запропонованої Д.В. Ушаковим, виділено такі особливості соціального інтелекту, як континуальний характер, використання невербальної репрезентації, втрата точності соціального оцінювання при вербалізації, формування в процесі імпліцитного навчання, використання внутрішнього досвіду.

Дослідження С.С. Белової уточнюють позицію Д.В. Ушакова. В її роботі продемонстровано, що соціальний інтелект у залежності від установки суб'єкта може працювати в різних режимах. При пізнавальній установці людина оцінює інших, не застосовуючи вербального опису причин цієї оцінки. При установці на вербалізацію, тобто коли необхідно пояснити причини оцінки, точність оцінки знижується. Дослідження дало можливість дійти висновку, що вербалізація погіршує функціонування соціального інтелекту. Було визначено, що, оцінюючи в експериментальних умовах інтелект дитини за фрагментом відеозапису, досліджувані застосовували неусвідомлювані критерії, а при необхідності вербалізації називали інші критерії, які потім і використовували для оцінки. Саме це і погіршувало точність останньої. Результати С.С. Белової говорять про інтуїтивний характер оцінювання інтелекту іншої людини. Рефлексія такого процесу спричиняє зниження якості оцінювання [4].

У більшості теорій місце соціального інтелекту в структурі здібностей залишається недостатньо чітко встановленим. Так у роботі Д.В. Люсіна було отримано низькі показники кореляції соціального та загального інтелекту. Якщо для загального інтелекту не притаманні кореляції з особистісними характеристиками, то для соціального такі кореляції є істотними [12]. Такі результати Д.В. Ушаков пояснює недосконалістю вимірювальних процедур для соціального інтелекту. Тому зрозуміло, що в дослідників викликає сумніви надання соціальному інтелекту статусу окремого виду інтелекту. У теорії множинного інтелекту Х. Гарднера виділено серед ряду видів інтелекту внутрішньоособистісний та міжособистісний інтелект. Здібності, які він включив до цих видів інтелекту виявились пов'язаними не тільки із соціальним, але і з емоційним інтелектом [12].

Апелюючи до вищезазначеного, Д.В. Ушаков пропонує три варіанти пояснення природи соціального інтелекту як здатності розуміти людей і соціальні ситуації: 1) соціальний інтелект є особливою здатністю, яка відрізняється від інших видів інтелекту, але має з ними зв'язок; 2) соціальний інтелект є не стільки здатністю, скільки системою знань та вмінь набутих протягом життя, отже, він означає компетентність у сфері соціального пізнання, а не спеціальну здатність; 3) соціальний інтелект – це особистісна риса, яка визначає успішність соціальної взаємодії.

Таким чином, соціальний інтелект пов'язаний з такими пізнавальними здібностями, котрі на відміну від інших виявляються частинами конструктів, в яких поєднані пізнавальні здібності з особистісними рисами. З позиції структурно-динамічної теорії рівень соціального інтелекту особистості залежить від потенціалу формування, який проявляється також на рівні загального інтелекту, від особистісних, у першу чергу емоційних, особливостей, які більшою чи меншою мірою залучають сили людини до спілкування з іншими людьми та їх пізнання, від того, як склався життєвий шлях людини, чи прийшлося їй здебільшого спрямовувати свої сили на взаємодію з іншими людьми або ж на предметну роботу [12].

Поняття соціального інтелекту має досить близьке значення із соціальною компетентністю та соціальними здібностями. Л.А. Петровська у своїх дослідженнях, присвячених проблематиці соціальної (комунікативної) компетентності, розглядає основні соціально-комунікативні здібності особистості. Найскладнішою та найважливішою серед них вважається здатність робити соціально-психологічний прогноз ситуації, в якій відбуватиметься спілкування. Зазначені явища в психології об'єднані поняттям антиципації, тобто здатності людини передбачати події. Це найважливіша функція психіки людини, яка значною мірою забезпечує успіх у різних сферах її життєдіяльності, у тому числі й соціальній [11]. Ми можемо припустити, що названі компетентності та здібності можна віднести до прогностичної функції соціального інтелекту.

На думку Н.М. Ануфрієвої [3], соціальної (комунікативної) компетентності особистість набуває у взаємодії з іншими людьми та соціальним світом, у процесі соціалізації та соціальної адаптації. Вона вчиться орієнтуватись у різних соціальних ситуаціях, адекватно сприймати та розуміти інших людей, орієнтуючись на вербальну та невербальну інформацію, прогнозувати наслідки власної поведінки та поведінки інших, розуміти символічну мову своєї спільноти тощо. Такі здобутки операціоналізації у відповідних формах психічної активності вродженого потенціалу дитини до соціального пізнання та емоційного ставлення визначають рівень розвитку її соціального інтелекту.

На думку К.О. Альбуханової-Славської, основним механізмом реалізації особистісної активності суб'єкта виступає його соціальне мислення, яке забезпечує носієві орієнтацію в сутності суспільних змін, що відбуваються, розуміння, усвідомлення, осмислення подій соціального життя, їхнє узагальнення та прогнозування. Таке мислення автор розглядає як функціональний механізм свідомості, продуктивність або непродуктивність якого необхідно досліджувати через постановку та розв'язання особистісної життєвих, соціальних за змістом, а не предметно-експериментальних задач. Інтегральним показником ефективності роботи цього механізму, на думку К.О. Альбуханової-Славської, слід вважати рівень соціальної адаптованості особистості до плінних умов життєвого середовища [1].

У пізнавальній діяльності людини існує специфічна сфера розуміння себе і собі подібних. Здатність до такої діяльності зумовлюється властивостями особистості, а її ефективність залежить від інтелектуальних властивостей, що визначається як соціальний інтелект. Людина, що володіє високим інтелектуальним потенціалом у традиційному розумінні, може виявитися нездатною розібратися в соціальній ситуації, у відносинах з людьми, адаптуватися до суспільства. Виходячи з даних міркувань, А.Л. Южанінова підкреслює значущість соціального інтелекту. Соціальний інтелект в її дослідженні розглядається в трьох вимірах, якими виступають соціально-перцептивні здібності, соціальна уява і техніки спілкування. Соціально-перцептивні здібності забезпечують точність у розумінні характеру міжособистісних відносин. Сюди включається здатність самопізнання, тобто усвідомлення своїх індивідуально-

особистісних властивостей, мотивів і характеру сприйняття себе іншими. Під соціальною уявою розуміється здатність уявляти індивідуально-особистісні особливості людей на основі зовнішніх ознак, а також здібності прогнозування характеру поведінки індивідуума в конкретних ситуаціях, точного передбачення особливостей зовнішньої взаємодії. Третій компонент соціального інтелекту – техніки спілкування. Соціальний інтелект, у цьому випадку, виявляється в здатності прийняти роль іншого, володіти ситуацією і направляти взаємодію в потрібному для особистості руслі, у багатстві технік і засобів спілкування (комунікативна компетентність). Вищою формою прояву потенціалу соціального інтелекту особистості є здатність впливати на психічні стани і прояви інших людей, а також впливати на формування їхніх психічних властивостей [15].

В.М. Куніцина додає до перерахованих вище компонентів структури соціального інтелекту такі: комунікативно-особистісний потенціал або комплекс властивостей, що полегшують чи затрудняють спілкування; такі характеристики самосвідомості, як почуття самоповаги, звільненість від комплексів тощо; енергетичні характеристики (витривалість, активність). На основі проведених досліджень В.М. Куніцина робить висновок, що значно виражена рефлексивність не сприяє розвитку соціального інтелекту [9].

Ураховуючи дані досліджень Я.Л. Коломінського, Г.Я. Розена, І.С. Стрелкової, А.Л. Южанинової стосовно зв'язку рефлексивних процесів із соціально-перцептивними, О.І. Власова доповнює психологічний зміст феномена соціально-перцептивних здібностей здатністю до самопізнання (усвідомлення своїх індивідуально-особистісних властивостей, мотивів поведінки та характеру сприйняття себе іншими) [7].

На думку О.І. Власової, соціально-пізнавальний потенціал пов'язується з переходом від досвідно-інтуїтивних уявлень буденного життя та стереотипної категоризації соціальної дійсності. Саме інтелектуальні та особистісно-регулятивні компоненти потенціалу соціальних здібностей за умов достатнього розвитку здатні перетворити людину на дійсного суб'єкта соціальної життєдіяльності [7].

Висновок. Головні труднощі розробки проблеми соціального інтелекту зумовлені відсутністю такого визначення предмета вивчення, яке повною мірою передавало б його суть, задавало би чіткі змістові, а не тільки феноменологічні критерії. Перспективність подальших досліджень соціального інтелекту у вітчизняній психології багато в чому визначається можливістю інтегрувати досвід світової психології, накопичений з даної проблематики. Грунтуючись на визначеннях соціального інтелекту, представлених у роботах вітчизняних та закордонних учених, ми вважаємо за можливе визначити соціальний інтелект як сукупність когнітивних функцій, що визначають здатність індивіда до пізнання соціальної дійсності, саморегуляції і самопізнання, які служать цілям адаптації суб'єкта до соціального оточення і керуються комунікативною компетенцією.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у ґрунтовному вивченні особливостей розвитку соціального інтелекту представників різних вікових груп, у розробці програм розвитку та корекції соціально-інтелектуальних якостей з урахуванням вікової специфіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абульханова-Славская К.А.* Социальное мышление: проблемы и стратегии исследования / К. А. Абульханова-Славская // Психологический журнал. – 1994. – Т. 14. – № 4. — С. 39-55.
2. *Айзенк Г.Ю.* Интеллект: новый взгляд / Г. Ю. Айзенк // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 111-113.
3. *Ануфрієва Н.М.* Професійна та комунікативна компетентність сучасної ділової людини / Н.М. Ануфрієва, Я.А. Дорога // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – К.: ВПЦ КНУ, 2004. – Вип. 2. – С. 84-94.
4. *Белова С.С.* Интеллект и адаптация / С.С. Белова, Е.А. Валуева, Д.В. Ушаков // Журнал прикладной психологии. – 2006. – № 6-3. – С. 49-53.
5. *Бодалев А.А.* Об одаренности человека как субъекта общения / А.А. Бодалев // Мир психологии. – 1998. – №4. – С. 272-275.
6. *Бьюзен Т.* Могущество социального интеллекта / Т. Бьюзен; [пер. с англ. Е.Г. Гендель]. – Минск: Поппури, 2004. – 208 с.
7. *Власова О.І.* Психологічна структура та чинники розвитку соціальних здібностей: дис... доктора психол. наук: 19.00.07 / Власова Олена Іванівна. – К., 2006. – 424 с.
8. *Емельянов Ю.Н.* Активное социально-психологическое обучение / Емельянов Ю.Н. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – 168 с.
9. *Куницына В.Н.* Межличностное общение / В.Н. Куницына, Н.В. Казаринова, В.М. Погорьша. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.
10. *Олпорт Г.* Становление личности / Гордон Олпорт; [пер. с англ. Л.В. Трубицына, Д.А. Леонтьев]. – М.: Смысл, 2002. – 462 с.
11. *Петровская Л.А.* Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л.А. Петровская. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. – 216 с.
12. *Ушаков Д.В.* Социальный интеллект и его измерение / Д.В. Ушаков // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / [Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова]. – М.: Институт психологии РАН, 2004. – С. 141-157.
13. *Холодная М. А.* Психология интеллекта: парадоксы исследования / М.А. Холодная. – Томск: Изд-во Томск, ун-та; М.: Изд-во "Барс", 1997. – 392 с.
14. *Чеснокова О.Б.* Изучение социального познания в детском возрасте / О.Б. Чеснокова // Познание Общество. Развитие. – М.: ИП РАН, 1996. – С. 74-82.
15. *Южанинова А.Л.* К проблеме диагностики социального интеллекта / А.Л. Южанинова // Проблемы оценивания в психологии. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1984. – С. 84-87.
16. *Ford M.E., Tisak M.S.*, A further search for social intelligence Journal of Educational Psychology. – 1983.
17. *O'Sullivan M., Guilford J.P., de Mille R.* The measurement of social intelligence // Reports from the Psychological Laboratory, University of Southern California. 1965. – № 34.
18. *Sternberg R.J.* Wisdom and its relations to intelligence and creativity. In R.J. Sternberg (Ed.), Wisdom: Its nature, origins, and development. – N. Y. 1990. – P.142-159.
19. *Thorndike E.L.* Intelligence and its use. Harper's magazine. – 1920. – P. 227-235.

Подано до редакції 07.10.2011
